

ІСТОРИОГРАФІЯ І ДжЕРЕЛОЗНАВСТВО

УДК 94 (477)

Петро Брицький

УКРАЇНА ТА УКРАЇНСЬКИЙ НАРОД У ПОГЛЯДАХ АНГЛІЙСЬКИХ УЧЕНИХ-МАНДРІВНИКІВ (XVIII–XIX СТ.)

У статті висвітлюються погляди англійських учених-мандрівників про історію, етнографію, культуру, звичаї та традиції українського народу. Їх інтерес до землеробської культури українців, економічного розвитку, потенційних можливостей розвитку торгівлі України з Англією.

Ключові слова: Д. Маршалл, В. Кокс, Е. Кларк, Україна, Крим, Керч, Кафа, культура землеробства.

Важливе місце серед іноземних публікацій про Україну і український народ у XVII–XIX століттях мають англійські джерела. Вони, на жаль, порівняно з німецькими і французькими, поки що мало вивчені. Хоч відомо, що поява українського козацтва і особливо національно-визвольна війна 1648–1654 рр. проти однієї з найсильніших держав Європи того періоду – Польщі – привернули увагу англійських державних діячів, дипломатів, учених і мандрівників. Про це свідчить збільшення публікацій в середині XVII ст. про український народ, українських козаків і Україну в цілому. Особливо їх кількість зросла в XVIII–XIX століттях.

Однією з головних причин цього – суворість державної цензури Російської імперії, а згодом СРСР щодо ввозу іноземної літератури з-за кордону. Особливо це стосувалося тих видань, в яких писалося про Україну. Тому більшість їх відсутні навіть у центральних бібліотеках. Безумовно, однією з причин недостатнього вивчення іноземних джерел з історії України було і поки що є в теперішній час недостатнє знання іноземних мов науковцями.

Численні відомості про український народ та історію України містяться у тогочасній періодичній англійській пресі, в тогочасних англійських мемуарах, звітах англійських дипломатів, мандрівників-учених, які подорожували в Україні, та ін.

Цікаві спогади про Україну залишив англійський мандрівник Джозеф Маршалл, який подорожував Україною в 1769–1770 рр. під назвою “Подорож по Голландії, Фландрії, Німеччині, Данії, Швеції, Росії, Україні й Польщі в роках 1768–1770” в 4-х томах [1]. У третьому томі Маршалл присвятив Україні окремий розділ під назвою “Подорож в Україну”. Як бачимо, на відміну від інших окремих іноземців, він пише, що подорож не в Малоросію, не в Південну Росію, а в Україну поряд з назвами інших держав Європи.

Залишивши Москву, він вирушив до України. Свої враження Д. Маршалл записав таким чином: “Гарна, ясна погода супроводжувала мене в дорозі, скрізь надзвичайно сприятлива дорога для їзди, адже осінні дощі ще не почали випадати...”

В Україні я застав неймовірно родючу й дуже добре оброблену землю, неподібну до уяви, яку я мав про Україну на основі прочитаних книжок... Безліч селищ, та й взагалі густо населена територія. Селяни здалися досить лагідними” [1, с. 162].

Джозеф Маршалл описує природу України, українські господарства, оброблені ріллі, сівозміни, побут, взірцеві порядки в Україні на зразок англійських графств тощо. Зокрема, він зазначав: “Я бачив кілька стад великої рогатої худоби на пасовиськах, ніби вони дикі, та не виднілося навіть десятої долі зораної землі; бо трава, якщо звернути з дороги, сягала аж до живота коней; трішки поміркувавши, я припустив, що такий луг у будь-якому місці Англії легко пішов би за 25 шилінгів один акр, а тут ніякої цінності він не має: ось які наслідки заселення, свободи і працелюбності” [1, с. 163].

Джозеф Маршалл досить уважно й детально описує обробіток землі й сівозміни, які йому довелося побачити в Україні. “Впродовж двадцяти миль, – пише він, – побачив приємну місцевість, більша територія якої була дуже добре оброблена. Селяни “вирощували усі види зерна і бобів, які є в Англії, з чого я й зробив висновок, – продовжує він, – що не слід сумніватися з приводу їхнього сільського господарства; воно перебуває у своєму розквіті. Зазвичай ці люди засівали свої земельні ділянки таким чином, що спершу йшли коноплі, потім овес, ріпа, пшениця, жито, та все ж висівається більше першої культури: після такої системи землеробства, що триває 5 років, іноді різниться 6–7-ма роками [1, с. 164]. Після цього залишають ділянку під пар”. Д. Маршалл був здивований, коли йому сказали, що коноплі – великий очисник землі, що жоден бур’ян не зможе рости там, де є коноплі. Вони очищають ґрунт для наступних посівів інших культур.

Водночас, Д. Маршалл зазначає, що уся земельна територія належить різним вельможам і керують обробітком землі їх управляючі, які свою справу знають досить добре. Проте селяни – дуже бідні, їм ледь вистачає на те, щоб засіяти землю якимсь зерном поряд з домівками, і вони прогодовують себе та свої сім’ї тим, що вирощують для себе буквально за певні відведені дні.

Прибувши з міста Стародуб до Чернігова, Д. Маршалл зазначив, що “Чернігів – дуже вдало побудоване містечко і має гарне розташування на березі р. Десни, по якій проходять баржові судна по 50 тонн кожне. Місто дуже добре укріплене, його населення становить понад 15000 людей, більшість з яких займаються прибутковою торгівлею з Києвом, а через Дніпро – з Польщею... Тут я поцікавився стосовно небезпеки подорожувати Україною в такий неспокійний час (йшла війна з Туреччиною. – П. Б.). Але мене запевнили, що незважаючи, чи це війна, чи мир, мені не варто бачити хоч найменший вияв небезпеки” [1, с. 167–168]. Згодом Д. Маршалл підкреслив, що відчував себе вільним і безпечним, як у найкращому англійському графстві, хоч тоді була війна з Туреччиною.

Після Чернігова він прибув до Києва, який теж справив на нього приємне враження. “Київ, одне з найвпливовіших міст, в яких я побував у Російській імперії, – пише Д. Маршалл, – це місто добре відоме в історії імперії; бо хоч воно і було предметом для багатьох революцій, які перетворили його на невисоко розвинену державу, порівняно з його попередньою величиною, та наразі воно перетерпіло усі давні удари. Київ вдало побудований з цегли та каменю; вулиці широкі й прямі, добре вимощені бруківкою. Тут знаходиться славнозвісний собор, нещодавно відреставрований, а також одинадцять інших церков. У Києві нараховується 40000 мешканців. Він міцно укріплений. Дніпро – відома річка, кілька великих річок впадають в нього... Дніпро дає змогу Києву займатися досить прибутковою комерцією” [1, с. 169].

Про український народ Д. Маршалл пише наступне: “Сучасне українське покоління – це моральний й добре вихований цивілізований народ, українські селяни – найкращі хлібороби Російської імперії... Україна – найбагатша провінція Російської імперії... Більшість території цієї області багата і дуже добре оброблена; ґрунт чорнозем, і люди тут вирощують різноманітні сорти зернових і бобових, які зазвичай можна знайти і в Англії... Але я ніколи не бачив земельної ділянки, яка мала би більшу подібність до найкращої частини Англії, аніж ця” [1, с. 168–170].

Джозеф Маршалл глибоко зацікавився сільськогосподарським виробництвом; способом обробітку землі та посіву зернових і технічних культур, якістю оранки, конструкцією плугів, якістю землі; порівнює все це із своєю і сусідніми країнами. Він констатує, що “Українці володіють величною країною, і це правда. Я гадаю, що вона зі своїм чорноземом не поступається навіть Фландрії, і майже так само засівається; хоча в інших провінціях Росії я бачив величезні смуги землі, що не засіяна і марнується, хоча й зовсім не позбавлена дарів природи; проте поневолені селяни аж ніяк не сумісні з землеробством, що процвітає” [1, с. 176].

Мандрівник занотував у своїх записах весь процес оранки землі, її якість та конструкцію плуга. Зокрема, він пише: “Я помітив багато плугів за роботою, деякі з 6-ма

кіньми якоїсь маленької слабкої породи. Але загалом кожен плуг тягне чотири гладкі воли. Вони перевертали стерню пшениці, казали, ніби поле треба переборонувати перед зимою, щоб заморозки і сніг покращили ґрунт, і це було слухною вказівкою. Мені, здається, я ніколи раніше не бачив, щоб так глибоко орали землю, як ось ці селяни: я заміряв перпендикулярно 9 дюймів (майже 22 см – П. Б.), після кожного плуга з 4 волами. Яка глибина вважається нормою в Англії, я ніколи особливо не цікавився, але вірю, не настільки глибоко, як тут. Їхні плуги досить добре змонтовані, це видно, коли вони рухаються по землі, виготовлені з заліза. Таких я ще ніколи не бачив, допоки не прибув до України. У них навіть коліс немає, що наші плугатарі в Англії вважають неприпустимим” [1, с. 174].

З цієї детальної фіксації Д. Маршаллом процесу підготовки землі для посіву, можна зробити висновок, що технологія обробітку землі, як і всього землеробського процесу в Україні, в останній третині XVIII століття, була на рівні передових країн Європи. Про це свідчить й інший приклад, зафіксований ним, пов’язаний з вирощуванням картоплі в Україні. Він пише: “У них є цілі поля картоплі. Деяка для їх власного користування, інша – на продаж. Картопля користується великим попитом в Очакові, що біля Чорного моря, куди її постачають по воді. Але я не можу не думати, що вони, мабуть, мають один сорт картоплі, досі невідомий в Англії. Коли я під’їхав до одного поля, де збирався урожаєм картоплі, то її було так багато, розміром з квартову пляшку, подібного я ще ніколи не бачив. Вони щедро дали мені кілька цих великих картоплин, щоб я скуштував. Цю картоплю садять лопатою, так само як і нашу. Місцеві селяни вважають, що врожайності цього сорту картоплі треба завдячувати оптимальним умовам землі. Мушу зауважити, щоб прогодувати рогату худобу, така картопля є дуже вигідною для землеробства. Вона дає урожай 12–15 бутелів на 1 акр” (1 бутель – 36,4 кг, 1 акр. – 0,4 га – П. Б.) [1, с. 175].

У своїх записках Д. Маршалл залишив свідчення дбайливого ставлення українських селян до худоби, а саме: “Стосовно своєї рогатої худоби вони дуже дбайливі фермери: у них велике поголів’я худоби зганяють взимку до стайні, допоки сніг сягає 4 дюймів (10 см. – П. Б.) глибиною. Вони роблять підстилку для худоби з соломи і годують сіном чи ріпою. Корови – основне поголів’я, від яких фермери отримують величезну кількість масла і сиру” [1, с. 171].

У своїх щоденникових записках Д. Маршалл дуже часто звертає увагу на те, що в Україні багато вирощується конопля, льону і тютюну. Одного дня він проїхав 36 миль (майже 58 км) і вся земля, – стверджує він, – була одноманітною від конопель. Воно й зрозуміло. У XVIII ст. бурхливо розвивався парусний флот. Для парусів потрібна була якісна парусина, яка виготовлялася з конопляного прядива. На неї був великий попит. Це була одна з основних експортних продукцій. За кордоном вважали, що цю продукцію вирощує і постачає Росія. Д. Маршалл одним з перших вказав справжнє місце вирощування конопель, льону і тютюну – Україна. З цього приводу він стверджує, що “Саме ця територія забезпечує XVIII століття коноплями і льоном, які ми імпортуємо так дорого з Росії, тому вона заслуговує окремої уваги. Бо ті найкращі політики, що звертали свою увагу на ведення справ щодо наших американських колоній, усі разом посилено наполягали на можливість постачати нас продуктами винятково звідси. Яке цьому виправдання, я не знаю, але було б корисніше більше зважати на цю провінцію – Україну, аніж до цих пір, бо коли ми ознайомимося з її гостинністю, то зможемо оцінити, як треба з нею співпрацювати, подібно до Америки; і це є найнеобхіднішим” [1, с. 177].

Джозеф Маршалл звертає увагу на відсутність інформації в Англії про Україну. Водночас розкриває причини цього. Однією з них, на його погляд, були суперечливі звіти офіційних осіб. Одні з них щиро писали, що російські коноплі насправді привозять саме з України, а інші, не знаючи дійсного стану справ, давали неправдиву інформацію. Представляли “жахливу картину цієї країни”, нібито в ній живуть пастухи мандрівних козаків, що є зовсім несумісним з такою потужною системою сільського господарства. Він стверджує, що ці звіти копіювалися один з одного, а перший писався ще десь півтора століття тому. Другою причиною браку інформації про Україну Маршалл пояснює тим, що

“Україна розташована поза напрямом, що його завжди обирають мандрівники. Росію перетинають лише, щоб потрапити до Персії, а Україну обминають на відстані 1000–2000 миль. А англійські географи, – стверджує Маршалл, – по-рабському копіюють один одного так, що факти 1578 року доходять до нас аж в 1769, в той час, коли стаються великі зміни за довгий проміжок часу”.

У кінці розділу про Україну Д. Маршалл робить висновок про те, що Англії замість того, щоб створювати плантації в Америці, десь в Міссісіпі, де ґрунти несприятливі для вирощування основного продукту, необхідно звернути увагу на Україну, яка “є однією з найчудовіших у світі для землеробства” [1, с. 182].

Читаючи Д. Маршалла про його захоплення українськими хліборобами, їх умінням й старанням в обробітку землі, розведенням не тільки зернових, але й технічних культур, треба мати на увазі, що його подорож по Україні (1769–1770 рр.) відбулася перед остаточною ліквідацією залишків вольностей і автономних прав українського суспільства, коли ще, як підкреслює мандрівник, “старожителі були вільними і рівноправними між собою, що їм дісталося у володіння як й інші умови життя” [1, с. 171]. Після ліквідації (1764 р.) російським царизмом Гетьманства, а згодом Запорізької Січі (1775 р.) і закріпачення селян, сільськогосподарські справи, як і культура й освіта, зазнали занепаду.

Певний інтерес для українців становить інформація англійського мандрівника, історика Вільяма Кокса, викладена ним у своїй тритомній праці “Подорожі до Польщі, Росії, Швеції й Данії” [2]. У ній є відомості й про українські землі, здебільшого про Галичину, географічного, етнографічного та історико-статистичного характеру.

Свою подорож по Україні Вільям Кокс почав у 1778 р. з Галичини (Червоної Русі), мандруючи з Польщі. На цей час Галичина, після першого поділу Польщі вже належала Австрії й дістала назву “Королівство Галиції та Лодомерії”. У своєму щоденнику Кокс зазначає природні багатства краю – ліс, надра землі (поклади солі й нафти), спосіб життя населення. Він підкреслює, що воно займається сільськогосподарською працею та випасом худоби. Селянські хати будувалися з дерева, накривалися соломною, а печі були без димарів. Він стверджує, що в 1776 р. в Галичині нараховувалося 2.580.796 мешканців [3, с. 104].

У другому томі своїх записів В. Кокс зазначає про історичне минуле Київської Русі. Він стверджує, що “Малоросія у минулому була Великим князівством, столицею якого було місто Київ. Згодом цей край завоювали татари, пізніше ці землі опанували козаки, які були під протекторатом Польщі. Але жителі України були незадоволені політикою польського короля Яна Казимира і в 1654 р. перейшли під владу царя. Проте, – зазначає Кокс, – привілеї, які мали жителі Гетьманщини, поступово були скасовані й Малоросія опинилася в такому ж становищі, як й інші провінції Росії” [4, с. 210].

Вже у 1778 р. колишню Гетьманщину було поділено на губернії та округи (у своїй праці він подає список 5-ти губерній: Новгород-Сіверську, Чернігівську, Київську, Харківську, Катеринославську). У свою чергу вони ділилися на округи (перші три – по 11 округів, Харківська – 15, Катеринославська – 14 плюс 7 округів Тавриди) [4, с. 210–212].

Крім висвітлення адміністративної структури українських земель, В. Кокс представляє кількісний склад населення Гетьманщини, вказуючи, що в 1764 р. там було 1910456 осіб жіночої статі [4, с. 149]. Але це неточні цифри, вони визначають лише тих, хто сплачував подушний податок. Проте, по-перше, не всі його платили, шляхта, духовенство, військові, козаки та високі адміністративні чиновники були звільнені від подушного податку. По-друге, вищезазначену цифру треба не тільки подвоїти (зарахувавши осіб чоловічої статі), а й потроїти: додавши дітей і дорослих, звільнених від подушного податку.

У праці В. Кокса міститься інформація про величину податків в 1779 р. і досить докладні відомості про російську армію, її озброєння, національний склад і гарнізони у містах і містечках Малоросії, які лягали важким тягарем на українських селян через їх матеріальне утримання. Так, після ліквідації Гетьманщини на Лівобережній Україні була розміщена російська дивізія чисельністю 31318 військових, розташованих у різних містах і містечках. Крім цієї дивізії, були гарнізони ще інших дивізій [5, с. 142–143].

Із подорожніх записів В. Кокса стає відомо, що він цікавився економічними питаннями з погляду того, наскільки можливості України можуть бути придатними для торгівлі Англії. Зокрема, він зафіксував, що українські купці вивозили на Захід через порти Риги, Данціга коноплі, льон, мед, віск, шкури, щетину, худобу, дошки, хутра, а ввозили фабричні вироби. І продукція, яка йшла на експорт Російської імперії, в основному вироблялась в Україні [3, с. 181].

Він повідомляє, що в Україні в цей час інтенсивно вирощували технічні культури – льон і коноплі. З конопель виготовлялось високоякісне полотно, з якого виробляли вітрила для кораблів. Через це воно користувалося великим попитом в європейських країнах, які мали морський флот. Крім того, з прядива конопель виготовляли високоякісні канати для швартування кораблів. Уряд Російської імперії проводив політику сприяння російським купцям і розвитку російських міст, де були морські порти. Через це продукцію, призначену на експорт, вивозили до Кронштадта, Петербурга й Архангельська, хоч чорноморські порти були набагато ближче і її транспортування було б у декілька разів дешевше [4, с. 158].

Відомості В. Кокса, безумовно становлять інтерес для збагачення знань з етнографії та економічного розвитку минулого українського народу. Щодо історії українського народу, то у його нотатках є лише фрагментарні згадки.

Наступним англійцем, який залишив спогади від своєї подорожі по Україні, був Едвард Даніель Кларк (1767–1822) – професор мінералогії Кембріджського університету. Він у 1800–1801 рр. здійснив подорож з Петербурга через Москву і Вороніж в Слобідську й Східну Україну, край донських і кубанських козаків, на Крим і до Одеси. Згодом він опублікував свої спостереження у книзі під назвою “Подорож до Росії, Татарського краю і Туреччини” [6].

Прибувши в Україну й проїжджаючи через українські села Е. Д. Кларк був здивований тим, що “в хатах і на подвір’ях панує надзвичайний порядок, чистота”, і йому здавалося іноді, що автор перебуває в Голландії. Внутрішня частина хати – стеля й стіни – були рівномірно вибілені. Лави і столи вимиті так чисто, що аж блищали. Він пригадав подібний порядок і чистоту в хатах Норвегії. “Кухня невеличка, але всюди був взірцевий порядок, дим виходив крізь побілений димар, а не так, як у росіян, де в кухнях темно і задимлено. Біля хат сади й городи. У них росли фруктові дерева й городина. Багато домашньої птиці на дворі й худоби в хлівах. Хоча хати й укриті соломною, – підкреслює Е. Д. Кларк, – але виглядають дуже охайно. Це вказує на високу культуру домашнього побуту українських козаків, де б вони не перебували” [6, с. 238–239].

Продовжуючи свою подорож на Дон, Е. Д. Кларк здивовано відзначав, що тамтешні козаки обличчями дуже схожі на українські, й у їхніх хатах панує чистота і порядок, як в українських (він не зрозумів, що це й були українські козаки, яким пощастило утекти й поселитися там, після зруйнування Запорізької Січі. – П. Б.).

Едвард Кларк залишив цікавий опис одягу козака – “синій жупан, облямований золотою стяжкою й підшитий шовковою підкладкою, під ним іноді камізелька, яка частково закриває пояс, що підпоясує шаровари”. Пише, що шаровари представляють собою широкі сині штани, які спадали трохи на чоботи. Пояси різнобарвні: чорні, червоні, жовті, зелені. Стрій незвичайно гарний, такого, – стверджує Е. Д. Кларк, – можливо не має жодна нація” [6, с. 252–253].

З Донського і Кубанського краю Е. Д. Кларк відбув до Криму і Одеси. Це був період після остаточної ліквідації Гетьманщини, знищення Запорізької Січі й приєднання Кримського ханства до Російської імперії. Відвідавши окремі міста в Криму, Е. Кларк залишив цікаві цінні свідчення про руйнівні наслідки в татарських містах, здійснені російським царизмом, після захоплення Криму та південної частини України. Так, відвідавши місто Керч (колишній Пантікапей), засноване греками ще в VI ст. до н. е., Кларк повідомляє, що після здобуття його московським військом було зруйновано 5000 будинків [6, с. 473].

Кафу (колишня назва Феодосії) Кларк називає малим Константинополем. У ній було багато культових споруд. Місто було столицею Кримського ханства, на той час дуже багатолюдне, мало 36 000 домів (оточених валом) і в передмісті – ще 44 000 [6, с. 494]. Після зайняття Криму (1783 р.), абсолютну більшість татар і турків росіяни вигнали з міста. Залишилося менше 50 родин. Мінарети, водопроводи, канали та гарно прикрашені збірники – понищені, мармурові плити із старовинними написами, пов'язаними з історією міста – пограбовані. Не пощадили навіть генуезьких пам'яток XV ст. (Кафа була генуезькою колонією) [6, с. 495–499].

Е. Д. Кларк повідомляє, що руйнувань, нищення й пограбувань зазнали й інші міста Криму. В місті Ак-Мечеть (колишня назва Сімферополя) завойовники вирубували декоративні дерева. Херсонес, який був обведений муром, лежав у руїнах, у ньому були понищені водопроводи, розкидані амфори та інші цінні речі. Портове місто Козлов (колишня назва Євпаторії) лежало в руїнах, багатьох мешканців було вигнано або замордовано. Вся влада на той час, коли там був Кларк, належала поліції й митному урядові [6, с. 508, 610, 621].

Пограбовані мармурові плити завойовники продавали на ринку в Севастополі як будівельний матеріал. Такого роду речі, як стверджує Кларк, не дозволялося продавати іноземцям, а тим більше англійцям. Кларк зробив висновок, що росіяни безжалюбно нищили всі культурні цінності Криму аби стерти історичні сліди колишніх мешканців краю [6, с. 541].

Е. Д. Кларк відвідав також молоді міста–порти Херсон, Миколаїв, Одесу. Відзначив вигідність їх місця розташування для морської торгівлі й висловив впевненість, що ці міста матимуть велику майбутність.

Із змісту спогадів Кларка відчувається його приязнь до українців. Перед поїздкою в Україну росіяни застерігали його щодо небезпечної подорожі серед “бандитів”. Але, приїхавши, він переконався, що подорожувати в Україні було чи не найбезпечніше”. Вочевидь бачив, що інформація росіян була необ'єктивною, упередженою. Тут він зустрів турботливе, щире ставлення до своєї особи, гостинність. Особливо йому запам'яталося частування його в Одесі, що він детально описав у своїх спогадах [6, с. 675–676].

Едвард Кларк визнавав українців окремим народом зі своєю мовою, культурою, укладом життя, територією, які відрізняються від росіян і поляків. Оцінюючи українську мову він говорив, що “вона дзвінка і сповнена різноманітних відтінків звучання” [6, с. 240].

Мандруючи Україною, Кларк на власні очі побачив насадження тут кріпосницьких порядків царською адміністрацією, зневажливе ставлення до корінного місцевого населення, соціальне, економічне й політичне пригнічення. Все це викликало у нього, як чесною людини, відразу. Тому він об'єктивно описав все побачене ним в Україні у своїй праці.

Список використаних джерел

1. *Marshall Joseph*. Travels through Holland, Flanders, Germany, Denmark, Sweden, Lapland, Russia, The Ukraine, and Poland, in the Years 1768, 1769 and 1770... The present State of those countries... Vol. 1–4. – London, Printed for J. Almon. 1772–1776. Vol. 3.
2. *Coxe W.* Trewels into Poland, Russia, Sweden and Danemark. – London, 1784. – Vol. 1–3.
3. *Coxe W.* Trewels into Poland, Russia, Sweden and Danemark. – London, 1784. – Vol. 1.
4. *Coxe W.* Trewels into Poland, Russia, Sweden and Danemark. – London, 1784. – Vol. 2.
5. *Coxe W.* Trewels into Poland, Russia, Sweden and Danemark. – London, 1784. – Vol. 3. – P. 142–143.
6. *Clarke E. D.* Travels in Russia, Tartary and Turkey. – London, 1816.

Пётр Брыцкий

УКРАИНА И УКРАИНСКИЙ НАРОД ВО ВЗГЛЯДАХ АНГЛИЙСКИХ УЧЕНЫХ-ПУТЕШЕСТВЕННИКОВ (XVIII–XIX ВВ.)

В статье освещаются взгляды английских ученых-путешественников об истории, этнографии, культуре, обычаях и традициях украинского народа. Их интерес к земледельческой культуре украинцев, экономическому развитию, потенциальным возможностям развития торговли Украины с Англией.

Ключевые слова: Д. Маршалл, В. Кокс, Э. Кларк, Украина, Крым, Керчь, Кафа, культура земледелия.

Petro Brytskyy

**UKRAINE AND UKRAINIAN PEOPLE IN THE VIEWS ENGLISH
SCIENTIST-TRAVELERS (XVIII–XIX)**

The article explores the views of British scientists travelers about the history, ethnography, culture, customs and traditions of Ukrainian people. Their interest in agricultural Ukrainian culture, economic development potential of trade between Ukraine and Britain.

Key words: D. Marshall, V. Cox, E. Clark, Ukraine, Crimea, Kerch, Kaffa, the culture of agriculture.